

KULTURA HRVATSKE X STOLJEĆA U OKVIRU ISTOVREMENOG KULTURNOG MEDIJA EVROPE

Andre Mohorovičić

Razmatrati razvoj kulture na području Hrvatske u razdoblju X stoljeća — moguće je jedino u okviru sagledavanja općeg kretanja burnih i dalekosežnih etničkih, kao i revolucionarnih društveno-političkih perturbacija koje su zahvatile široka prostranstva Evrope u vremenskom rasponu od konačnog raspada antičkog svijeta sredinom I milenija n. e. do pojave pune afirmacije srednjovjekovnog života na prijelazu iz I u II milenij n. e., te usporednog promatranja u taj okvir uključenih intenzivnih idejnih i emotivnih strujanja.

Zakovitosti dijalektičkog kretanja bitnih razvojnih procesa i društvenih pojava dovode u toku prve polovine I milenija n. e. u krugu antičkog svijeta do kritičnog zaoštavanja unutarnjih društvenih suprotnosti, do potenciranih i iscrpljujućih ekspanzionističkih napora, te do sloma mitoloških, političkih i juridičkih rimsko-antičkih koncepcija i doktrina, sloma koji uzrokuje pritisak nove socijalno-etičke, u kultno ruho zaodjenute ideologije nošene pauperiziranim masama imperija. U tom se razdoblju nasljeđe klasičnog antičkog života, kulture i umjetnosti sa svojim harmoničnim zakonima etičkih i estetskih odnosa transformira u kasnorimskom duhu na društvenom polju prema imperijalnoj praktičko-juridičkoj, a na kulturno-umjetničkom području prema rustikalnoj impresivno-realističkoj definiciji. Međutim, trajni unutarnji lomovi i konačna afirmacija nove socijalno-etičke ideologije kršćanstva dovode do nestajanja antičkih filozofskih norma i antičkog po harmoničnoj formi orijentiranog umjetničkog oblikovanja, te unose u životnu stvarnost elemente transcendentalne augustinske filozofije i shematizirane likovne simbolike. Pod daljnjim utjecajem kontakata kasnoantičke tradicije s izvanrimskim svijetom onkraj limesa i pojavom velikih ranomedijevalnih migracija, monumentalne definicije helenističko-rimske kulture i umjetnosti proživljuju, u osvrtu na raniju klasičnu koncepciju, svoju silaznu kreativnu liniju nagrizanu novim shvaćanjima što ih na podlozi vlastite tradicije donose plemenske skupine koje prodiru na tlo antičke ostavštine.

Na općem planu kulturne profilacije i misaone koncepcije kasnoantičke ostavštine Diofanta, Plotina ili Augustina temelji se mediteransko-južnoevropska ranomedijevalna kulturna i filozofska transformacija. Ovaj se duboko društveno uvjetovani preobražaj odvija na podlozi zadnjeg odjeka antičke neoplatonističke i postaristotelovske filozofije s njenim etičkim i spoznajnim zasadama, na podlozi literarne tradicije grecizma i latiniteta koja od vremena kasnog helenizma pod orijentalnim utjecajem pomalo napušta tri prezentna jedinstva stare klasične drame, na podlozi bezuspješne faksimilacije pismena skladne rimske kapitale izražene u rustikalnoj grafiji beneventane ili karoline, te konačno na podlozi likovnog održavanja čvrstog i trajnog motiva mediteransko-antičkog figuralnog fenomena kojeg oblikovno i sadržajno transponira, za nekadašnje klasično shvaćanje, u descendentnoj skali od helenističkog naturalnog realiteta do reducirane starokršćanske simbolike.

Tom svijetu antike, svijetu južnog sunčanog Mediterana suprotan je svijet golemih sjevernih i istočnih evropskih kontinentalnih prostranstava, svijet beskrajnih šumovitih nizina ispresijecanih rijekama i vodotocima, svijet surih obala sjevernih mora. Dugotrajne zime, maglovita i vlažna atmosfera te česti olujni bjesovi navode u ta davna vremena ljudske rodovske skupine u zatvorene prostore nastamba gdje uz odsjev sjaja plamena s ognjišta potaknuti maštom i osjećajem meditiraju i razvijaju bujnu fantaziju izraženu u čudesnim sadržajima mnogobrojnih priča i sjetnim baladama o beskrajnom lutanju, formiraju bogatstvo specifičnog zbornog melosa, te na podlozi funkcionalno strukturiranog pletiva i rezbarenja ostvaruju slobodnom maštom kreiranu jedinstvenu harmoniju apstraktne kompozicije ornamenta — kreativnog motiva nazočnog na njihovoj nošnji, na njihovu habitusu, na predmetima uporabe i ukrasa, na drvenoj konstrukciji njihove nastambe.

Uz dobro poznati i proučeni opsežni kulturno-umjetnički opus stvoren u krugu mediteranskog antičkog svijeta, znanstvena su nam istraživanja posljednjih decenija otkrila bogatstvo kulturno-umjetničkog života i stvaranja mnogobrojnih antropoloških, rodovskih i etničkih skupina nastanjenih na kontinentalnim prostranstvima srednje i istočne Evrope u razdoblju od paleolitika i neolitika preko metalnog doba, sve do vremena njihove pojave na evropskoj povijesnoj sceni u ranom srednjem vijeku.

Na taj način iskrsavaju pred našim očima dvije osnovne zone formiranja specifičnih i međusobno gotovo dijametralno različitih kulturnih profila i umjetničkih fizionomija na tlu ranomedijevalne Evrope: jedna mediteranska i druga kontinentalna.

Svaka od tih zona posjeduje, razumljivo, svoje vlastite, osnovnim uvjetima života, društvenom fizionomijom, materijalnim okolnostima i tradicijom determinirane sadržajne, običajne, oblikovne, tipološke, literarne, melodičke, plesne i ine kreativne karakteristike s bezbroj unutarnjih varijanata i detalja.

Potpuno je razumljivo da se na kontaktnim linijama tih dviju osnovnih kulturnih grupacija pojavljuje međusobno miješanje kreativnih motiva i međusobno poprimanje utjecaja, što nam pokazuju primjeri počevši od na-

laza umjetnički oblikovane zlatne opreme iz bogatih skitskih kurgana, preko majstorske obrade drvenih grobnih priloga oseberškog nalaza, sve do mješavina ornamentalno-figuralnih motiva minijturnih prikaza na pergamenama irskih, engleskih ili francuskih skriptorija.

U spomenutom vidu pojave kretanja osnovnih evropskih etno-genetskih, društveno-strukturalnih, društveno-političkih, migracionih, kontaktno-utjecajnih, kulturnih i umjetničkih procesa i konstelacija moramo pristupiti prikazu i ocjeni osnovne fizionomije kulturnih slojeva i kulturnih emanacija koje na tlu Hrvatske u ranom srednjem vijeku definiraju slavenske rodovske odnosno plemenske skupine koje vremenom formiraju hrvatsku narodnu zajednicu,

U to razmatranje uključujem rodovsko-plemenske slavenske skupine, koje, nakon velike dijaspore koja se sredinom I milenija n. e. zbila u slavenskoj prapostojbini istočno od Karpata, prodiru oko godine 565. u panonsko međurječje Dunava, Drave i Save, gdje se dijelom stacioniraju u Srijemu i Slavoniji, a dijelom nastavivši migracione pohode dopiru konačno u više naleta ostvarenih između godina 599. i 626, u nedovoljno rasvijetljenom jednostrukom ili dvostrukom seobenom sloju, do istočne jadranske obale na području od Istre do Dalmacije.

Polazeći od poznate činjenice da se razvoj kulture, naročito u tim davnim pretpovijesno-povijesnim vremenima, odvija u dugotrajnim tokovima čvrste tradicionalne konstante podložne samo polaganim procesima evolucije i ponekim snažnijim utjecajnim promjenama, postavljamo pitanje što spomenute rodovsko-plemenske skupine Slavena-Hrvata, doseljene i ustaljene u etničkom, društvenom i političkom pogledu na novom tlu svoga obitavanja, donose kao svoj opći kulturni profil iz prapostojbine, a što s druge strane logično poprimaju u novoj kontaktnoj situaciji od antičkog kulturnog nasljeđa kao i bizantskog i franačkog kulturnog utjecaja. Pitamo se, odnosno, što ih karakterizira u općem kreativnom i specifičnom kulturnom pogledu na početku njihova života u novoj domovini od kraja VI pa do našeg promatranog X stoljeća. Ovo razmatranje nam je neophodno potrebno zato, jer jedino na taj način možemo stvoriti istinitu sliku kulturnih strujanja na području Hrvatske u razdoblju X stoljeća.

Činjenice na temelju kojih možemo satakti čvrstu znanstveno dokumentiranu sliku o općim životnim strujanjima u slavenskoj pradomovini, strujanjima koja definiraju u toku seobe naroda donesenu stariju autohtonu komponentu društvenoga, stvaralačkog, graditeljskog i općeg kulturnog profila Slavena-Hrvata, odnosno strujanjima koja određuju karakterističnu komponentu kulturne kreativnosti održane u navedenom širem vremenskom rasponu nakon njihova doseljenja, možemo otkriti kako proučavanjem nalaza prethodnih arheoloških slojeva koji prate etnogenezu Slavena, tako i proučavanjem kulturnih slojeva seobene faze odnosno faze afirmacije na ovom novom tlu njihova obitavanja. Konačno, tu sliku mogu obogatiti velike mogućnosti komparativne analize identiteta održanih kulturnih, oblikovanih, običajnih, literarnih, lingvističkih, leksičkih i drugih pojava na širokim područjima čiji su nosioci dijasporom razjedinjene slavenske etničke skupine.

Kao osnovne elemente objektivne stvarnosti, koji tvore podlogu za definiranje suštinskog sadržaja društvenog razvitka etničkih zajednica i stvaranje slike opće kulturne fizionomije rodovsko-plemenskih skupina u pradavna pretpovijesna vremena, možemo promatrati kretanje čovjekova odnosa prema prirodnim uvjetima života, njegov način prilagođivanja morfologiji i svojstvima tla na kojem živi, oblik njegova rada, proizvodnje, organizacije i borbe za opstanak te u tom okviru nastalo formiranje čovjekove koncepcije izgradnje vlastitog naselja i vlastite nastambe, fiksiranje rodovskog običajnog prava i kulturnih vizija, te, konačno, kreiranje bogatog registra oblikovnih definicija vezanih uz izradu uporabnih i ukrasnih predmeta.

Upravo u tom pogledu možemo na tlu istočnoevropskih nizina u stranstvima od obale Crnoga mora do riječnog sliva Baltika i od padina Karpata do područja Dona konstatirati čvrsti kontinuum slojeva, dijelom stočarsko-pastirskih, a pretežno ratarskih kultura nošenih rodovsko-plemenskim skupinama u razvojnom slijedu Predslaveni — Protoslaveni — Praslaveni — Slaveni a karakteriziranih izgradnjom stabilnog tipa utvrđenih gradišnih aglomeracija i jednodimenzionalnih drvenih nastamba, pojavom određenih kultno-sepulkrasnih običaja, formiranjem jasnog literarno-leksikografskog identiteta te razvojem bogatog registra oblikovno-ornamentalne obrade predmeta. Taj kontinuirani slijed obuhvaća raspon od hipotetičnog učešća kasnoneolitske tripoljske kulture i kasnoneolitsko-eneolitsko-ranobrončane kulture keramike vrpčasta ornamenta u procesu etnogeneze Slavena, preko stvarnih predslavenskih odnosno protoslavenskih etnogenetskih slojeva pretežno metalnodobnih Jamnaja kulture i Lužičke kulture, protoslavenskih odnosno praslavenskih etnoslojeva Vysoko kulture (s Herodotovim Neurima kao nosiocima), protoslavenskih odnosno staroslavenskih slojeva Djakovske kulture, Juhnovske kulture, Lipicke kulture, Zarubinci kulture i kulture Veneta, slavenskih skupina Černjahovske kulture i kulture slavenskih Anta sve do kulturnih slojeva koje razvijaju Slaveni-Hrvati u novoj postojbini u rasponu od VI do XII stoljeća.

Svi spomenuti kulturni slojevi koji su se razvijali pretežno upravo na područjima na kojima i danas žive Slaveni pokazuju iste osnovne karakteristike kontinuirane izgradnje gradišnih naselja osiguranih koncentričnim opkopima i zemljanim nasipima pojačanim drvenim palisadama i oplatama (lingvistički je »grad« naselje opasano drvom, a za pontsko-karpatški prostor to predstavlja Herodotov izraz »polis xylinē« — ruski derevnja), a katkada djelomično učvršćenim i kamenom oblogom u kojima glavnu urbanu os predstavlja longitudinalni središnji cestovni potez često proširen u zoni centralnog trga (suprotno mediteranskom tipu urbanog rastera koji se pojavljuje od staroegipatskog do helenističko-rimskog razdoblja), te održanja tradicije izgradnje specifičnih konstrukcija nastamba izvedenih od masivnih drvenih brvana ili platica s posebnim oblicima statičkih i konstruktivnih rješenja (suprotno pretežno kamenoj građi i konstrukciji mediteranskih nastamba). U krugu tih kulturnih slojeva primarno se, nadalje, razvija širok registar apstraktne likovne koncepcije ornamenta uz posve izoliranu pojavu kulturnih figuralnih ostvarenja u završnoj fazi neolitika (Tripoljska kultura) odnosno sporadičnu pojavu figure u kasnim fazama prehistorije

(Djakovska kultura) kada se, posredstvom trgovačkih putova koji su vodili do sjeverne crnomorske obale, pojavljuje poprimanje utjecaja mediteranske figuralne interpretacije vezane uz preuzimanje metala uzduž kontaktnog područja s antičkim svijetom. No taj figuralni motiv prihvaćen je početno kao strani element reduciran na stiliziranu shemu podređeno ukomponiranu u apstraktno-afiguralnu strukturu ornamenta.

Prelazeći na razmatranje kulturnih slojeva kojih su nosioci novonastale rodovsko-plemenske skupine Slavena-Hrvata na tlu Hrvatske u vremenskom rasponu nakon prijelaza VI u VII stoljeće, moramo konstatirati da ovo novo područje njihova života ne pruža u geografsko-morfološkom, geografsko-političkom i gravitacionom pogledu onaj stupanj homogenosti koji je posjedovala njihova prapostojbina. Područje koje u vrijeme doseljenja zaposjedaju slavenske plemenske skupine koje s vremenom formiraju narodnu zajednicu Hrvata, obuhvaća u osnovi tri međusobno povezane uže regije: tadašnju Slavoniju u međurječju Drave, Dunava i Save s južnom granicom na Gvozdu (područje koje gravitira Panoniji), zatim Istru (područje koje leži na međi alpske i mediteranske gravitacione sfere) te tadašnju užu (dalmatinsku) Hrvatsku južno od Gvozda s njezinim zaleđem u Dinaridima (područje koje gravitira prema Mediteranu). Te su karakteristike u toku daljnjeg povijesnog razvoja očitovali neke posebne razvojne putove kao i utjecaje na definiciju i fizionomiju opće hrvatske kulture.

Neposredno pošto su se Slaveni-Hrvati, samostalno i u simbiozi s Avarima, doselili u ove naše krajeve, dakle u doba prvog avarskog kaganata, razvijaju u razdoblju od kraja VI do sredine VII st. prvi sloj svog kulturnog izraza sa značajkama kontinentalno primarno slavenske Martinovske kulture odnosno teže razlučive odvojene slavenske-avarske kulture s elementima martinovskog tipa, i to na ukupnom području (slavonskom, istarskom i dalmatinskom) svoga obitavanja (Čadavica, Čelega, Biskupija). Taj kulturni sloj pripada u cijelosti prije svega slavenskoj kontinentalnoj tradiciji ali se uz to već pojavljuju i poneki elementi po vještim majstorima usvojene antičke tehnike i bizantskog figuralnog utjecaja odnosno importa.

U drugoj fazi koja traje od druge polovine VII pa do početka IX st., dakle u glavnom u vrijeme drugog avarskog kaganata, razvija se na ukupnom promatranom području novi tip Keszthelyjske kulture kojoj se izvorište nalazi u kontinentalnom panonskom prostoru. I taj kulturni sloj donosi, odnosno održava mnogobrojne elemente jasne slavenske, dakle kontinentalne tradicije, primat ornamentike, ali i jasne tragove kasnoantičko-bizantskog utjecaja.

Pošto su protekla spomenuta prva dva stoljeća (VII i VIII) od vremena doseljenja, u toku kojih Slaveni-Hrvati žive relativno izolirani od društveno-političkih i ideoloških zbivanja na Mediteranu i zapadnoevropskom tlu, pa prema tome ostaju čvrsto vezani uz vlastitu slavensku tradiciju i kulturni krug kontinentalnog evropskog svijeta, dolazi do bitnih promjena potaknutih jačim kontaktima s mediteransko-srednjoevropskim svijetom, što se prije svega očituje pojavom prodora kristijanizacije i porastom povezivanja njihova života sa životom starih gradskih komuna na istočnoj jadranskoj obali koje su u to vrijeme nosioci antičkih tradicija klasičnog razvoja mediteranske kulture, umjetničkog izraza, pravnih shvaćanja i civilizacije.

Usporedo se Bizant želi na području istočne jadranske obale pod kraj VIII st., nakon pada ravenatskog egzarchata, politički učvrstiti ojačanjem dalmatinske theme da bi pružio otpor novom ugrožavanju od strane Franačka koji u isto vrijeme prodiru u Istru, a početkom IX st. već zahvaćaju dio Kvarnera i prodiru u Panoniju. Upravo u tom razdoblju od prijelaza VIII u IX st., pa sve do izmaka XI st., a dijelom još i u toku XII st., dolazi do procesa jasnijih izmjena u društvenoj, političkoj kao i kulturnoj konstelaciji etničke cjeline Slavena-Hrvata.

U prvom redu nastupa oštrija podjela razvoja između kontinentalnog (panonskog, pokupskog i ličkog) područja koje ostaje još neko vrijeme izvan dohvata jačih utjecaja i brzih transformacija, te obalnog dalmatinskog i istarskog područja na kojem se pod snagom neposrednih dodira sa svijetom Mediterana počinje ubrzavati proces društvenog raslojavanja pojavom rovdovskog plemstva i početnim preuzimanjem prvih elemenata feudalne društvene strukture.

Nastup spomenute podvojenosti u razvoju života na tlu Hrvatske nakon početka IX st. očituje se u prvoj jasnijoj pojavi paralelnog razvitka dviju kulturnih grupacija, i to jedne u panonskom prostoru Slavonije, gdje se možda već u toku IX, ali intenzivno od X do XII st. razvija Bjelobrdska kultura, a druge na obalnom pojasu Dalmacije, gdje se od vremena prijelaza VIII u IX st. pa do početnog razdoblja XII st. razvija Dalmatinsko-starohrvatska kultura. Pri tome na područje Istre nailazimo kako na bjelobrdske tako i na dalmatinsko-starohrvatske slojeve.

Bjelobrdski kulturni krug pokazuje u svojim nalazima održanje čvrstog kontinuiteta kontinentalnoga slavenskog tipa izgradnje koncentričnim nasipima od zemlje i opkopnim jarcima utvrđenih gradišta, tj. pokazuje tradiciju formiranja strukture primarnih urbanih aglomeracija koje se u obliku fortificiranih naselja ili pribežišta pojavljuju od slojeva Lužičke (prijelaz II u I tisućljeće pr. n. e.), Djakovske (prijelaz era) ili slavenske Antske kulture (V st. n. e.) sve do naše Bjelobrdske kulture u X st., što se očituje na primjeru Mrsunjski lug ili Virgrad u Posavini. Isti je slučaj s održanjem kontinuiteta u izgradnji staroga slavenskog tipa drvene nastambe koji možemo konstatirati i pratiti od slojeva Lužičke, Juhnovske, Lipicke i Venetske kulture, pa sve do očuvanih najstarijih drvenih nastamba Slavonije. Ornamenat ostaje, a to je isto tako bitno, primarni oblikovni motiv i u toku bjelobrdske faze likovnog izražavanja, što upotpunjuje sliku kulturne fizionomije Slavena-Hrvata u fazi X st. na ovom slavonskom dijelu hrvatskog područja.

Nasuprot tome dalmatinsko-starohrvatski kulturni sloj transformira svoju urbanu koncepciju prema novim uvjetima konfiguracije tla te novoj funkciji naselja i tehnologiji kamena kao osnovnog materijala izgradnje, što se očituje na primjeru Stari Gočan u Istri. Pučka nastamba toga kruga zadržava kontinentalni pačetvorinasti tlocrt (nasuprot izvornom mediteranskom kružnom obliku), preuzima, međutim, istodobno konstrukciju autohtonog ilirskog kamenog suhozida, ali drvenu konstrukciju krovišta neovisno oslonjenog na tlo izgrađuje prema održanoj tradiciji staroslavenskog uzora (komparativni primjeri s Kvarnerskih otoka i iz Poljske). Kao što je međutim, poznato, u okviru prve pojave monumentalnog graditeljstva veza-

nog uz podizanje mnogobrojnih sakralnih objekata očituje se sloboda nekonvencionalne invencije u usvajanju većeg broja varijanata centralnog i longitudinalnog prostornog koncepta, što se naročito očituje kod arhitektonskih objekata izgrađenih u toku IX i X st. Sigurno je da je pri tome, uz širinu snalaženja i neopterećenost mediteransko-antičkim konvencijama što ih u sebi nosi rustikalna svježina kreativne imaginacije novonaseljenih Slavena-Hrvata (koji upravo u to vrijeme prodiru i u gradove theme), imao utjecaja u svladavanju oblikovanja korpusa i konstrukcije kamenog zida kako ilirski odnosno romanizirani ilirski supstrat, tako i tada na tlu Dalmacije i Istre postojeći primjeri antičkih građevina te periferni bizantski i sporadični franački utjecaj. Tek nastupom XI st. dolazi do jasnog utjecaja uzuelnog tipa romaničke bazilike na naše hrvatsko područje.

Na likovnom planu na području dalmatinsko-starohrvatske kulture javlja se proces afirmacije i dominacije pleterne ornamentike koja početno u IX i X st. istiskuje ostavštinu antičke figuralnosti, da bi s vremenom, naročito u XI st., ponovno uvrstila pod utjecajem evropskog likovnog kretanja figuralnu temu u raspored svoje plošno tretirane ornamentalne kompozicije. Opisana pojava dominacije afiguralne teme pletera i ornamenta pripada širem evropskom krugu i prisutna je u kulturi provansalske medijevalne imigracije, u okviru langobardskog kulturnog kruga, kao i u umjetnosti našega hrvatskog obalnog a sporadično i panonskog pojasa. Štoviše, na našem prostoru dobiva pleterna ornamentika, ponajviše u obliku inventara sakralnih starohrvatskih arhitektonskih objekata, dominantnu kreativnu poziciju vezanu uz nizove natpisa hrvatske povijesti počevši od Višeslavove krstionice, pa sve do Bašćanske ploče s glagoljskom inskripcijom.

Zaobljeni niz povijesnih pojava koje u cjelini uzevši stvaraju sliku općeg profila razvoja kulture hrvatskoga područja u doba nakon doseljenja Slavena-Hrvata, a naročito u toku X st., mnogo je, međutim, bogatiji.

Hrvatska se, primjerice, u X st. spominje u jednom od najvažnijih onovremenih povijesnih izvora, u djelu Konstantina VII Porfirogeneta »De administrando imperio«. Veoma je indikativan, upravo s gledišta općih kulturnih strujanja i veza, u tom izvoru spomen legende o seobi Hrvata, dakle podataka o lutanju u potrazi za mjestom obitavanja. Prikaz je povezan u tom izvoru uz navod imena petero braće i dviju sestara, dok je stara legenda o seobi povezana na prostranom području između Iljenskog i Čudskog jezera s pojavom troje braće i dviju sestara, a u području naše Krapine uz spomen na troje braće i jednu sestru, što sve zajedno ima odjeka i u ruskoj kronici ljetopisca Nestora. Vidimo, dakle, da se eposi, legende i balade o lutanjima i seobama protkane sličnom rodovskom strukturom šire radijalno iz kontinentalnog evropskog kruga (poput ornamenta u likovnoj domeni) počevši od vremena održanja sjevernjačke literarne tradicije donesene seobama Pelasta, Ahejaca, Dorana i Jonjanja na jug, a nazočne u spjevu Odiseje, preko naših slavenskih legenda o seobama i lutanjima rodovskih skupina predvođenih braćom ili novgorodske priče o putovanjima Sadka, sve do priče o Svetom Gralu i hodočašću Tanhäusera, legende o ukletom Holanđezu ili balada o Enoh Ardeni ili lutanjima Peer Gynta.

No kada smo već naglasili da se u toku X st. osjeća izrazita podvojenost između panonskog dijela Hrvatske, u kojemu se život u okvirima Bjelobrdске kulture i nadalje razvija u primarnom okviru slavenske kontinentalno-evropske kulturne tradicije, te obalnog dalmatinskog i istarskog dijela Hrvatske, u kojemu se osjeća snažniji mediteranski utjecaj, moglo bi se pomisliti kako su uz primorski pojas elementi slavenskog kulturnog izraza bili snažno potisnuti utjecajem latinizacije kristijanizacije. Moramo spomenuti da se, doduše, latinitet grafije i teksta na tom području afirmirao u toku IX i X st. na inskripcijama i donacijama na kojima se spominju imena hrvatskih župana, knezova i kraljeva, ali je ta pojava vezana uz činjenicu da se tim tekstovima želio ponajviše afirmirati legalitet, čiji je nosilac latinska tradicija personificirana u rimskoj kuriji, htjelo se afirmirati pripadnost novoj stvarnosti u fazi pojave poprimanja prvih odnosa feudalne hijerarhije, u toku početne društvene transformacije vezane uz pojavu rodovskog plemstva. Ta sjetimo se samo istih nastojanja afirmacije legaliteta nasljeđa rimskih careva očitovanih u činu krunidbe Karla franačkog godine 800. u Rimu.

Međutim, životna stvarnost je upravo na tom primorskom području Hrvatske dokazala da je autohtoni slavenski osjećaj identiteta bio toliko snažan da se čak za potrebe kristijanizacije upravo na ovom krševitom tlu razvija, na podlozi jasnog kontakta sa slavenskim svijetom nastanjenim na širokim područjima Podunavlja i Balkana te djelovanjem braće Ćirila i Metoda u Moravskoj, posebno pismo hrvatske glagoljice. Taj, u onovremenoj evropskoj kulturi jedinstveni proces nastajanja vlastitog pisma adaptiranog potrebama narodnog slavenskog jezika, odvijao se u rasponu od kraja IX i u toku čitava X stoljeća. Brilljantne dokumente neprolazne vrijednosti te kulturne pojave predstavljaju jedinstveni glagoljski natpisi na kamenim pločama koji su nam, prkoseći vremenu ostali očuvani iz razdoblja od kraja XI st. pa nadalje, upravo na spomenutom obalnom području Hrvatske. A nužno je naglasiti da je upravo pismo i pismenost kao komunikativni posrednik vlastitog narodnog jezika jedan od najmarkantnijih elemenata i najčvršćih dokumenata intenziteta kulturnog života jedne društvene sredine, a u ovom slučaju i dokaz slavenskog odnosno hrvatskog etničkog identiteta. Napominjem da najnovija znanstvena otkrića pokazuju kako se X stoljećem može datirati i jedan hrvatski liturgijski kodeks što pridonosi dokumentaciji visokog stupnja intenziteta onovremenog kulturnog života i stvaranja na tlu Hrvatske.

Štoviše, posjedujemo jedinstveni slučaj evropskih dimenzija da su na podlozi upornog i neslomljivog održavanja vlastitog jezičnog izraza, tj. narodnog hrvatskog govora, a kako smo napomenuli opskrbljenog vlastitom varijantom glagoljskog pisma razvijenog upravo kroz X st., Hrvati uspjeli povremeno izboriti dozvolu, odnosno barem tolerantnost rimske kurije, kao nosioca internacionalnog latiniziranja, prema uvođenju narodnog jezika u katoličke crkvene obrede, što su pučki svećenici glagoljaši uspjeli sačuvati u toku mnogih stoljeća sve do naših dana.

Posebno poglavlje glazbene kulture razdoblja X st. koje promatramo moguće je samo djelomično rasvijetliti, odnosno rekonstruirati doživljajem arhaičnih komponenata u glagoljaškim liturgijskim napjevima te kompa-

rativnom analizom zajedničkih elemenata melosa i glazbene strukture starih zbornih narodnih napjeva održanih na širokom planu hrvatskog, ukrajinskog i slovačkog područja, gdje izlučeni zajednički glazbeni elementi logično vuku svoje porijeklo iz vremena prije dijaspore, pa su se kao tokovi kontinuiteta održali i u vrijeme X stoljeća. Arhaični elementi liturgijskog glazbenog duktusa staroslavenske večernje službe na otoku Krku, održane u sastavu znanstvenog skupa posvećenog 1100 godišnjici kulturne tradicije glagoljice, pružili su fascinantni doživljaj iskonske prapovijesne tužaljke — to bijaše tisućljetno uzbuđenje čovjeka emanirano kroz tragiku glagoljaške glazbene drame.

S druge strane, identitet ili sličnost melodične linije, podudarnost zborne strukture napjeva s dionicom jednog (obično ženskog) predvodnog glasa, kao i timbar te tonska impostacija toga glasa u izvornom narodnom izvođenju, kod starih narodnih napjeva na navedenim slavenskim područjima dokazuju zajedničko praporijeklo, dakle u tom smislu i postojanje u vidu kulturnog fenomena i u toku X st. na tlu Hrvatske.

S melosom i pjesmom usko je povezan i ples, koji je u arhajske ko-reografiji isto tako na širokom slavenskom području povezan sa svojim praporijeklom te u takvom kontinuumu opstoji i u vremenskim tokovima oko promatranog X st. na našem tlu.

Posebnu dokumentaciju izvornosti kulturnog potencijala razvijenog na tlu Hrvatske u doba koje promatramo predstavlja umjetničko oblikovanje mnogobrojnih uporabnih i ukrasnih predmeta nađenih u obliku grobnih priloga u velikom broju starohrvatskih nekropola. Ti predmeti pokazuju kako vještinu prihvaćanja bizantskih i franačkih uzora majstorske obrade metala, tako i posve originalnu obradu i oblikovanje metalnih predmeta što se, na primjer, naročito očituje u izradi mnogobrojnih varijacija naušnica s jagodicama. Uz pojedinačne predmete bizantskog (ukrasi) i franačkog (oružje) importa, najveći broj grobnih priloga izradili su u to doba hrvatski majstori u poznatim domaćim radionicama.

Na taj bismo način mogli navoditi nizove pojava i detalja koji, iako mnogo puta fragmentarni, rekonstruirani ili tek naslućeni, uzevši u cjelini pružaju impresivnu sliku intenziteta kulturnih zbivanja na tlu Hrvatske u toku X st., dakle u doba iz kojega potječe nadgrobna ploča kraljice Jelene.

U svom osnovnome sadržaju spomenuta kulturna zbivanja — vezana uz kreacije naselja ili nastambe, sadržana u likovnoj ekspresiji pleternog ornamenta, nošena fabulom legende ili melosom zbornog napjeva, afirmirana prodorom narodnoga jezika u liturgiji ili manifestirana nastajanjem narodnog pisma hrvatske glagoljice — rastu u svojoj cjelovitosti u impozantnu sliku razvoja kulturnog života hrvatskog naroda ostvarenog u toku X stoljeća.

Uzmemo li u obzir primarno ratarsku, a manjim dijelom stočarsku ili ribarsku proizvodnju, kojom se Hrvati tada pretežno bave, kao podlogu društvene transformacije u kojoj se iz okvira vojne demokracije kao najvišeg oblika organizacije dotada homogene rodovsko-plemenske strukture prvotne zajednice počinje izdvajati rodovsko plemstvo, tada dobivamo pod-

logu za promatranje mnogobrojnih daljnjih pojava kretanja kulturnog razvoja toga vremena.

Upravo se spomenuti proces polagane društvene transformacije, ostvaren velikim dijelom upravo u toku X st., očituje kao specifičan kulturni fenomen u životu Hrvata u obliku istovremene pojave održanja tradicije stare rodovske funkcije župana i formacije župa (navedene u X st. kod Porfirogeneta) kao i pojave poprimanja novih naziva funkcija dux i rex (potonji naziv u verziji teksta naveden je u X st. upravo na nadgrobnoj ploči kraljice Jelene). Vrijeme koje promatramo ujedno je doba početnog sazrijevanja novog tipa evropskih državnih formacija, što se posebice očituje upravo u pojavi stvaranja i stabilizacije stare hrvatske države u X i XI st. Pri tome je vrijedno napomenuti da su na primjer, politička i vojna nastojanja Otona I u X st. bila temeljena pretežno na shvaćanju početno feudalne anacionalne koncepcije uspostavljanja ekumene na tradicijama starorimske ostavštine, dok su politička i vojna nastojanja kralja Tomislava u X st. bila prožeta rodovskom tradicijom i temeljena pretežno na želji okupljanja vlastitog hrvatskog rodovsko-nacionalnog prostora i postizavanja međunarodnog legaliteta novoformirane hrvatske države.

U cjelini uzevši, na području Hrvatske živi i uporno se održava u toku X st. snažna tradicija stare slavenske kulture koja svojim porijeklom pripada evropskoj kontinentalnoj zoni, ali se ujedno na ovom novome tlu obitavanja, razumljivo, pod snagom utjecaja antičke ostavštine i kristijanizacije te bizantskog i franačkog svijeta, pojavljuju mnoge nove forme kulturnog izraza, pri čemu kontinentalni (kako panonski tako i goroviti) dio Hrvatske ostaje duže intaktan, dok se obalno područje Hrvatske počinje brže povezivati sa snažnim pulsom mediteranskog, alpskog pa i udaljenijeg evropskoga kulturnog i umjetničkog potencijala, što se osobito jasno očitovalo u toku idućeg XI st.

Potrebno je, međutim, naglasiti da su unatoč tome mnogobrojni relikti rodovske strukture života, plemenskog običajnog prava, institucije seoskih župana te tradicije kulture arhaičnog govora i pisma, nošnje i plesa, ostali živi u toku idućih stoljeća u tekstovima zakonika i statuta pojedinih naselja, u notacijama, razvodima, pravnim spisima i liturgiji, kao i u stvarnom životu seoskih komuna, naročito u zabačenim i teže pristupačnim predjelima, te da su se neki od tih elemenata očuvali u narodnoj tradiciji i životu sve do naših dana.

U cjelini uzevši, u toku burnih zbivanja ranosrednjovjekovnih evropskih migracija, na sceni evropske povijesne pozornice pojavljuju se mnogobrojne rodovsko-plemenske skupine, od kojih mnoge, kao Huni, Vizigoti, Ostrogoti, Avari, Gepidi, Langobardi i Franci s te pozornice ubrzo i nestaju, dok se među onima koji na toj sceni ostaju trajno ističu upravo slavenske skupine. Tako prve organizirane formacije koje poprimaju postepeno osnovne karakteristike kasnijega juridičkog poimanja državne organizacije kao formacije koja sadrži određeni teritorij, žiteljstvo i suverenu vlast, dakle prve takve medijevalne organizirane državne formacije s određenom nacionalnom sviješću, formiraju na evropskom tlu (u njegovu središnjem dijelu orijentiranom prema zapadu na liniji Karpati — Alpe — Jadransko more) upravo

Slaveni, i to Moravci i Slovenci u toku IX st. i Hrvati u toku IX, X i XI st. To se događa u razdoblju između postojanja anacionalnih grupacija merovinškog i karolinškog kruga (VI—IX st.) i pojava koje se zbivaju iza XI st. u toku kojih se formira većina današnjih organiziranih evropskih nacija.

Upravo u opisanom kontekstu bitnih evropskih povijesnih, migracionih, etničkih, društvenih, političkih i kulturnih zbivanja, u nizanju povijesnih kulturnih slojeva, kontakata i međuutjecaja, možemo odgovorno ustvrditi, pojavljuje se blistavo razdoblje starohrvatskog kulturnog razvojnog puta započetog za vrijeme prijelaza VI u VII st. i kontinuiranog do početka XII st. a prezentiranog specifičnim realizacijama i oblicima definiranja vlastitih kulturnih karakteristika. Taj životni put starohrvatske emanacije kulturnih pojava proživljuje u toku X st. prijelomnu fazu u kojoj dotadašnja pretežno autohtona staroslavenska kontinentalno-evropska tradicija kontinuirane i bogate kulturne fizionomije stupa u čvršći kontakt s utjecajnim elementima koji žive u sferi mediteranskog i alpsko-srednjoevropskog svijeta, poprimivši pri tom razumljivo mnogobrojne utjecajne elemente, ali zadržavši pri tome i nadalje brojne čvrste elemente svoje bogate individualne autohtone fizionomije o čemu ponajbolje pred javnošću svijeta svjedoče dugotrajno održane vrijednosti bujne jezične, pismene, glagoljaške, literarne, običajne, etničke, glazbene, plesne, urbane, arhitektonske i likovne kulturne tradicije hrvatskoga naroda.

THE 10th CENTURY CROATIAN CULTURE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EUROPEAN CULTURAL MEDIUM OF THAT TIME

by Andre Mohorovičić

The crisis of the world of antiquity in the middle of the first millenium of our time reckoning led to the disintegration of the antique culture and to the transformation of the harmonic and idealized creative concept of that time into a reduced and schematically stylized creative vision. In the Mediterranean region, however, the figurative theme continued to be primary; it is present in the literary theme; clearness dominates in the musical expression; exact construction is evident in the realization of architecture in stone. In the wide expanses of the continental Eastern European wooded plain, on the other hand, an opposite conception of vision of abstract ornament was developed — a life of endless wandering reflected in ballads, polyphonous choral musical expression, and characteristic dwelling-houses built of wood and mud in the course of formation of settlements.

The early Slavs — the Croats — reaching the region they live in at present during the transition period between the 6th and 7th century A. D., have continued to develop many elements of their specific culture created during the process of forming of their own ethnogenesis, accepting gradually, quite understandably, new elements of the Mediterranean forms of cultural life, particularly in the process of sudden Christianization.

During the 10th century, i.e. at the time of the definite forming of their own affirmation as state and society, the essential character and profile of the cultural constellation in the life of the Croats was still strongly bound to the continuity of their own cultural tradition. This is particularly reflected in the lasting afigural abstract orientation of the plastic art, in the maintaining of the oral literal tradition during the migrations of the clans, in the development of free versions in the realization of the adopted stone construction, and specially in the stubborn struggle for the preservation of their own language and the Croatian Glagolitic alphabet in opposition to the Latinity of the European oecumena.